

HAFIZ İMAM HATİP ORTAOKULLARINDAKİ HAFIZLIK EĞİTİMİNE İLİŞKİN ÖĞRETİCİ VE ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ¹

OPINIONS OF THE EDUCATORS AND STUDENT RELATED TO THE QURAN MEMORIZATION EDUCATION IN THE HAFIZ İMAM HATİP SECONDARY SCHOOLS

Abdullah ADIGÜZEL² – Abdurrahman KILIÇ³ – Engin ASLANARGUN⁴ – Şeyma ŞAHİN⁵ – Burcu ÖKMEN⁶ – Zeynep BOYACI⁷

Öz

Bu çalışmanın amacı; proje hafız imam hatip ortaokullarındaki hafızlık eğitimi hakkında, hafızlık öğretmenleri ve öğrencilerinin görüşlerini belirlemektir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni benimsenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Marmara Bölgesi'nde hafızlık eğitimi veren bir imam hatip ortaokulunda görev yapan 20 hafızlık öğreticisi ile aynı okulda hafızlık eğitimi alan 48 öğrenci oluşturmaktadır. Hafızlık öğretmenlerinin seçiminde ölçüt örnekleme yöntemi, öğrencilerin seçiminde ise aykırı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri odak grup görüşmesi yöntemi ile toplanmıştır. Hafızlık eğitimi veren öğretmenlerle üç, hafızlık eğitimi alan öğrencilerle sekiz ayrı odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler, ayrı ayrı kodlanmış ve elde edilen kodlar ana temalar ve alt temalar altında birleştirilerek tablolaştırılmıştır. Hafızlık öğretmenlerinin ve öğrencilerinin hafızlık eğitimi hakkındaki görüşleri araştırma sorularına uygun olacak şekilde "Hafızlık Eğitimi Olumlu Etkileyen" ve "Hafızlık Eğitimi Zorlaştıran" faktörler olmak üzere iki ayrı başlık altında sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortaokulu, hafızlık eğitimi, öğretici görüşleri, öğrenci görüşleri

Abstract

The purpose of this study is to determine the opinions of the educators and students about memorization education in the Hafız İmam Hatip Secondary Schools. In the research, qualitative research model has been adopted to describe the case study. The study group of the study, there are 20 memorization educators in the Marmara Region who are studying in the secondary school and 50 students in the same school. The criterion sampling method was used in the selection of the Memorization Educators and the contrary sampling method was used in the selection of the students. The research data were collected by focus group interview method. Three focus group interviews were conducted with the tutors who gave education on Memorization and eight focus group interviews were conducted among the students who were educated in Memorization. Content analysis method was used in the analysis of the data. The obtained data are separately coded and the resulting codes are tabulated by combining them under main themes and sub themes. The Opinions of Memorization Educators and their students about Memorization education were presented under two headings as "Factors facilitating memory education" and "Factors that make memory education difficult" as appropriate for research problems. Various suggestions have been developed according to the results obtained.

Keywords: Secondary School, memory training, Educator Opinions, Student Opinions

¹ Bu makale, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında gerçekleştirilen "Hafızlık Eğitimcilerinin Eğitim İhtiyacı ve Pedagojik Destek Eğitimi" adlı ve 2017.10.01.570 nolu projeden üretilmiş ve Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumunda (RESSCONGRESS) 3-5 Kasım 2017 tarihinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr. Düzce Ün. Eğitim Fak. Eğitim Bilimleri Bölümü, abdullahadiguzel@duzce.edu.tr

³ Prof. Dr. Düzce Ün. Eğitim Fak. Eğitim Bilimleri Bölümü, abdurrahmankilic@duzce.edu.tr

⁴ Doç. Dr. Düzce Ün. Eğitim Fak. Eğitim Bilimleri Bölümü, enginaslanargun@duzce.edu.tr

⁵ Öğretmen MEB, seyymasahin@gmail.com

⁶ Öğretmen MEB, burcuokmen91@hotmail.com

⁷ Ar.Gör. Düzce Ün. Eğitim Fak. Eğitim Bilimleri Bölümü, zeyneparseven@duzce.edu.tr

1. GİRİŞ

Din; insanın yaratılışında mevcut bulunan kutsal bir duygudur. Onun içindir ki; bütün tarih boyunca insanların ihtiyaç duyduğu sosyal bir müessese olarak devam edegelmiş ve her çağda insanlar inandıkları dinin gerçeklerini eğitim ve öğretim yoluyla yetişmekte olan nesle aktarma ihtiyacı duymuşlardır. Bu gerçeklerin birey tarafından kavranması ve yeni nesillere aktarılması ise ancak etkili bir din eğitimi sayesinde gerçekleşebilecektir. Din eğitimi; “Bireyin fitratında bulunan inanma duygu ve ihtiyacı çerçevesinde din olgusunu kavramasına rehberlik etme ve kabul ettiği dinin önerdiği yaşam biçimini öğrenmesine yardımcı olma sürecidir.” (Okumuşlar ve Genç, 2012). Din eğitimi ve öğretiminin amacı; insanın doğuştan beraberinde getirdiği din duygusunun kalitesini artırmak ve din duygusu gibi güçlü ve manevi bir otoriteyi toplumun huzuru ve refahı yönünde daha verimli kılmaktır (Günaydın, 2009).

Kur’an İslam dininin en temel kaynağıdır. O, inanç ve ibadetle ilgili hükümlerin yanında, ahlaki, hukuki, ekonomik ve toplumsal olmak üzere birçok alanda ferdi ve toplumsal hükümler de içermektedir (Çaylı, 2005). Bu nedenle, Kur’an bütün dini konuların merkezinde yer almıştır ve hala bu özelliğini sürdürmektedir. Öte yandan Kur’an’a sadece ilmi referans olarak müracaat edilmemiş, aynı zamanda onun kıratına ve ezberlenmesine de bir hayli önem atfedilmiştir (Dartma, 2013). Hafızlık, Hz. Peygambere gelen ilk vahiyle başlayan, Kur’an’ın muhafazasına yönelik en eski ve en uzun soluklu bir eğitim faaliyetidir (Bozkurt, 1997). Hz. Peygamberin teşviki, namazlarda Kur’an tilavetinin farz oluşu, İslami hükümlerin ana kaynağının Kur’an oluşu ve Kur’an okumaya ayet ve hadislerdeki özendirme ve vaat edilen mükafatlar nedeniyle zaman içinde yaygınlaşmıştır (Ünsal, 2006).

Türkiye’de çok partili sisteme geçildikten sonra amacı Kur’an’ı Arapça olarak öğrencilere ezberletmek olan Kur’an kursları Diyanet İşleri Başkanlığının denetimi altında resmen açılmıştır. Halen Türkiye’deki hafızlık eğitimi Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı Kur’an kurslarında yürütülmektedir (Cebeci ve Ünsal, 2006). Kur’an kurslarında din eğitimi, başkanlıkça belirlenen sistem çerçevesinde belli bir programa göre yürütülür. Hafızlık eğitimi tamamlayan öğrenciler Diyanet İşleri Bakanlığının gösterdiği illerde Başkanlıkça kurulan komisyonlarca sınava tabi tutulup, başarılı olanlara hafızlık belgesi verilir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010).

Günümüzde Kur’an kurslarında yürütülmekte olan hafızlık eğitiminin işe yararlık ölçüsünün düşük olduğu, verilen eğitimin amaç, yöntem, organizasyon açılarından ciddi sorunları olduğu bilinmektedir (Cebeci ve Ünsal, 2006). Öğretici yetersizlikleri, metot yanlışları, öğrenci seçim hataları gibi sebeplerle hafızlık ve kıraat alanında artık ciddi başarılar duyulamaz olmuştur (Akdemir, 2010). Kurslarda büyük ölçüde Kur’an ezberine odaklanıldığı, meslek derslerinin ve diğer sosyal faaliyetlerin ihmal edildiğini görülmekte ve bu durumunun kurslara devam eden öğrencileri tek yönlü geliştirdiği düşünüldüğü için halkın Kur’an kurslarını değil alternatif eğitim kurumlarını daha fazla tercih ettiği görülmektedir (Cebeci ve Ünsal, 2006; Nazıroğlu ve Vahapoğlu, 2015). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yaptığı din görevliliği yeterlik sınavlarında ve görevli personel için düzenlenen hazırlayıcı eğitimlerde, ezberleri yetersiz ve sorunlu olan hafızların sayısının küçümsemeyecek boyutlarda olduğu görülmektedir (Akdemir, 2010; Çimen, 2007).

Kur’an kurslarında öğreticilerin büyük bir kısmının yükseköğretim mezunu olmamaları ve pedagojik formasyona sahip olmamaları önemli bir problem olarak düşünülmektedir. Öğreticilerin motivasyon, bilgi ve becerilerinin yeterli olmadığı, öğrencilerle ilişkilerde bazı olumsuz tutum ve davranışların sergilendiği görülmektedir (Karacelil, 2013; Ünsal, 2006). Halbuki öğretmenlerden günümüz bilgi toplumunun ihtiyaçlarına cevap verebilmeleri, sorumluluğunu üstlendikleri bireylere model olabilmeleri, değişimlere uyum sağlamaları beklenmektedir (Bıçak ve Nartgün, 2009; Tanel, vd., 2007).

Çocuk ve gençlerin ideal yetişkin modeli olan öğretmenin, sınıfta öğrettikleri kadar genel tutum ve davranışlarının da öğrenciler üzerinde etkili olacağı, bu durumda öğretmenlerin bilgi, beceri gibi bilişsel alan yeterliliklerine sahip olmalarının yanı sıra tutum ve değer gibi duyuşsal alan yeterliliklerine sahip olmalarının da oldukça önemli olduğu unutulmamalıdır (Girgin, vd., 2010; Oktay, 1999).

Kur'an kurslarında görülen bu olumsuzluklar da göz önünde bulundurulduğunda 2015-2016 eğitim-öğretim yılından itibaren açılan Hafız İmam Hatip Okulları'nın (İmam Hatip Okulları Hafız Yetiştirme ve Ders Başarısını Destekleme Programı) hafızlık eğitiminde Kur'an kurslarına alternatif yeni bir seçenek oluşturduğu görülmektedir. Hafız İmam Hatip Okulları'nın amacı; İmam Hatip ortaokullarında okumakta olan öğrencilerin, yaş düzeylerine ve dönemlerinin ihtiyaçlarına uygun, okulla barışık bir biçimde hafızlık çalışmalarını yapmalarını sağlamak; bununla beraber akademik başarılarına yardımcı olmak ve öğrendikleri bilgiler için uygulama alanı sunmaktır. Ayrıca hafızlık programıyla beraber İmam Hatip ortaokullarından mezun olan öğrencilerin eğitimlerini yine proje kapsamında açılacak olan bir İmam Hatip Lisesi'nde devam etmesi, bu aşamada da gerek İslami ilimlerde, gerek yabancı dil alanında, gerek de fenni ilimlerde okullarıyla beraber üst düzey bir eğitim almalarını sağlamak olarak belirlenmiştir. Proje, öğrencilerin, okuldaki eğitim ve öğretim faaliyetlerini aksatmadan hatta onlara yardımcı olup okul başarılarını arttırarak hafızlık eğitimi alabilecekleri ortamlar sunmayı amaçlamaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2015).

Eğitim programlarının etkililiği hakkında yargıda bulunmak ve programdaki aksaklıkların programın hangi öğelerinden kaynaklandığını belirleyerek gerekli düzeltmelerin yapılmasına olanak sağlamak için etkili değerlendirme çalışmalarının yürütülmesi önemlidir (Erden, 1998). Okullardaki uygulamaların kalitesi hakkında bilgi ortaya koymak, neyin işe yaradığını ve neyin çalışmadığını değerlendirmek ve özellikle de okul hedeflerinin gerçekleştirilmesi için hangi değişikliklerin yapılması gerektiğini belirlemek amacıyla yapılan değerlendirmeler, okullardaki eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi yönünde oldukça faydalı sonuçlar doğurmaktadır (Education Review Office, 2016). Okul değerlendirmeleri performans odaklı bir okul kültürünün oluşumuna hizmet ederek eğitim performanslarının artışına ve eğitimde standartlaşmaya katkı sağlamaktadır (Hanberger, vd., 2016).

Bu çalışma ile oldukça yeni olan bu proje okullarındaki uygulamaların kalitesi hakkında bilgi sahibi olmak, neyin işe yaradığını ve neyin çalışmadığını öğretici ve öğrenci gözünden değerlendirmek ve hangi değişikliklerin yapılması gerektiğini belirleyerek gerekli düzeltmelerin yapılabilmesi için çeşitli öneriler geliştirmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı; Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak hafızlık eğitimi veren Proje Hafız İmam Hatip Ortaokullarındaki hafızlık eğitimi hakkında hafızlık öğreticileri ve öğrencilerinin görüşlerini belirlemektir. Bu temel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Hafızlık eğitimi olumlu etkileyen faktörler nelerdir?
  - ✓ Öğreticilerin hafızlık eğitimi üzerindeki olumlu etkileri nelerdir?
  - ✓ Okulun hafızlık eğitimi üzerindeki olumlu etkileri nelerdir?
  - ✓ Hafızlık eğitimi üzerinde olumlu etkileri olan diğer faktörler nelerdir?
2. Hafızlık eğitimi zorlaştıran faktörler nelerdir?
  - ✓ Öğrencilerin hafızlık eğitimi zorlaştıran etkileri nelerdir?
  - ✓ Öğreticilerin hafızlık eğitimi zorlaştıran etkileri nelerdir?
  - ✓ Ailenin hafızlık eğitimi zorlaştıran etkileri nelerdir?
  - ✓ Okulun hafızlık eğitimi zorlaştıran etkileri nelerdir?
  - ✓ Diğer faktörlerin hafızlık eğitimi zorlaştıran etkileri nelerdir?

2. YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırma, katılımcıların deneyimlerini derinlemesine irdelemeye olanak sağladığı, kültürel bağlam içerisinde yaşam pratiklerinin nasıl anlamlandırıldığını açıklamaya çalıştığı, test etmek yerine keşfetmeyi amaçladığı ve belki de en önemlisi katılımcıların kendi dünyalarına girerek onların bakış açısıyla durumlarını resmetmeyi hedeflediği için (Corbin ve Straus, 2008) tercih edilmiştir.

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni benimsenmiştir. Durum çalışması, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan ve durumları çok yönlü, sistemli ve derinlemesine inceleyen bir araştırma yöntemidir (Patton, 1990; Cohen ve Manion, 1997). Bu araştırmada incelenen durum “hafızlık eğitim süreci” olarak belirlenmiş ve bu durum sistemli ve derinlemesine incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmada çalışma grubu oluşturulurken amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda, istatistiksel bir temsil amaçlanmadığından problem durumunu yansıtmaya en uygun küçük bir grup ile derinlemesine çalışma yapmayı kolaylaştıracak çalışma ortamlarının oluşturulması hedeflenmektedir (Ritchie, Lewis ve Elam, 2003). Amaçlı örnekleme yöntemlerinden, araştırma problemini en iyi aydınlayabileceğine inanılan ölçüt örnekleme ile aykırı durum örnekleme tercih edilmiştir. Ölçüt örnekleme en yaygın kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olarak araştırılmak istenen konunun en temel özelliklerini içeren ve araştırmacıların en önemli olarak gördükleri temel ölçüttür. Aykırı durum örnekleme yöntemi ise problem durumunun aydınlatılmasına en fazla katkı yapabileceğine inanılan uç ve aykırı çalışma grubunun oluşturulması anlamına gelmektedir. (Ritchie, Lewis ve Elam, 2003).

Bu doğrultuda çalışma grubunda yer alan hafızlık hocaları seçilirken kullanılan ölçüt; hafızlık okulunda çalışıyor olmak olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin seçiminde kullanılan aykırı durumlar; kız ve erkek olma, ayrıca hafızlıkta başarılı olma ve hafızlıkta sorun yaşama olarak belirlenmiştir. Bu aykırı durumların incelenen problemle ilgili değişkenliği daha net görmeye olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın çalışma grubunu Marmara Bölgesi’nde hafızlık eğitimi veren bir imam hatip ortaokulunda görev yapan 13 kadın, 7 erkek toplamda 20 hafızlık öğreticisi ile aynı okulda hafızlık eğitimi alan 24 erkek, 24 kız toplamda 48 öğrenci (5. ve 6. sınıf) oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak odak grup görüşmesi kullanılmıştır. Odak grup görüşmesi, katılımcıların birbirleriyle etkileşimde bulunduğu, kendi düşüncelerini ve yaşam deneyimlerini aktarırken diğer katılımcıların da bakış açılarını dinlediği; bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Finch ve Lewis, 2003)

Bu araştırmada odak grup görüşmesi ile daha ayrıntılı ve net bilgilerin ortaya çıkabileceği düşüncesiyle, hafızlık eğitimi veren 20 öğretici ile üç ayrı odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca farklı bir zamanda hafızlık eğitimi alan 5. ve 6. sınıf kız ve erkek öğrencilerden hafızlık eğitiminde başarılı olan ve hafızlık eğitiminde zorlanan öğrencilerle sekiz ayrı odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Öğreticilerle yapılan görüşmeler ortalama 90 dakika sürerken, öğrencilerle yapılan görüşmeler ortalama 60 dakika sürmüştür. Odak grup

görüşmelerinin ilk bölümünde öğretici ve öğrencilere araştırmacıların kimliği, araştırmanın amacı ve elde edilen bilgilerin nasıl kullanılacağı hakkında bilgi verilmiştir.

Odak grup görüşmelerinde öğretici ve öğrencilere farklı sorular sorulmuştur. Öğreticilere; 1. Sınıfta öğrencilere ezber yaptırırken karşılaştığınız güçlükler nelerdir?, 2. Sizce bir öğretilerde olması gereken özellikler nelerdir?, 3. Öğrencilerin hafızlık sürecinde hangi iletişim problemleriyle karşılaşıyorsunuz? ve 4. Hafızlık sürecinde aileden kaynaklanan güçlükler nelerdir? şeklinde dört soru sorulmuş ve sonda sorularla derin bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Öğrencilere; 1. Bu okula gelmeye nasıl karar verdiniz?, 2. Hafızlık eğitimini alırken her hangi bir zorlukla karşılaşıyor musunuz?, 3. Hafızlık sürecinde ne tür desteklere ihtiyaç duyuyorsunuz?, 4. Ezber saatinde neler yapıyorsunuz ve neler yapmak istersiniz? şeklinde dört soru sorulmuş ve sonda sorularla derin bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.

Öğreticilerle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Öğreticilerle Gerçekleştirilen Odak Grup Görüşmeleri

Görüşme Yapılan Kişilerin Özellikleri		Görüşme Yapılan Kişi Sayısı	Odak Grup Sayısı
Öğreticiler	Erkek öğretici	7	1 odak grup
	Kadın öğretici		
	Erkek öğretici	6	1 odak grup
	Kadın öğretici		
	Erkek öğretici	7	1 odak grup
	Kadın öğretici		
Toplam		20 öğretici	3 odak grup

1457

Öğrencilerle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin dağılımı Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2. Öğrencilerle Gerçekleştirilen Odak Grup Görüşmeleri

Görüşme Yapılan Kişilerin Özellikleri		Kişi Sayısı	Odak Grup Sayısı		
Öğrenciler	5. sınıf	Kız öğrenci	Hafızlıkta başarılı	6	1 odak grup
		Hafızlıkta zorlanan	6	1 odak grup	
	Erkek öğrenci	Hafızlıkta başarılı	6	1 odak grup	
		Hafızlıkta zorlanan	6	1 odak grup	
	6. sınıf	Kız öğrenci	Hafızlıkta başarılı	6	1 odak grup
			Hafızlıkta zorlanan	6	1 odak grup
Erkek öğrenci		Hafızlıkta başarılı	6	1 odak grup	
		Hafızlıkta zorlanan	6	1 odak grup	
Toplam		48	8 odak grup		

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Cohen, Manion ve Morrison (2007)’a göre içerik analizi, eldeki yazılı bilgilerin temel içeriklerinin ve içerdikleri mesajların özetlenmesi ve belirtilmesi işlemi olarak da tanımlanmaktadır. Ses kaydına alınmış olan odak grup görüşmeleri araştırmacılar tarafından yazıya aktarılmıştır. Öğreticilerle gerçekleştirilen odak grup görüşmeleri Ö1, Ö2 ve Ö3 şeklinde kodlanmıştır. Öğrencilerle gerçekleştirilen odak grup görüşmeleri ise sınıf (5 ve 6), cinsiyet (kız ve erkek) ve başarı durumunu (iyi ve zayıf) belirtecek şekilde 5Kİ, 5KZ, 5Eİ, 5EZ, 6Kİ, 6KZ, 6Eİ ve 6EZ olarak

kodlanmıştır. Elde edilen veriler, iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlanmış ve elde edilen kodlar ortak temalar altında birleştirilerek tablolaştırılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlilik

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla;

- ✓ Görüşme sorularının kapsam geçerliği ve öğretici ve öğrenci seviyelerine uygunluğu için uzman görüşü alınmış ve uzman görüşü doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır.
- ✓ Araştırma verileri araştırmacılar tarafından birbirlerinden bağımsız olarak kodlanmıştır. Kodlamalar sonucunda “görüş birliği” ve “görüş ayrılığı” olan kodlar belirlenmiş ve Miles ve Huberman (1994)’in önerdiği formül kullanılarak kodlayıcılar arası güvenilirlik % 89,5 olarak bulunmuştur. Uyuşum katsayısı %70’in üzerinde çıkan araştırmalar güvenilir kabul edilmektedir.
- ✓ Araştırmacılar öznel yargılardan ve varsayımlardan uzak olmaya titizlikle özen göstermişler, açık ve şeffaf bir anlayışla ön yargılarını araştırma sürecine dahil etmemişlerdir.
- ✓ Araştırma problemi kendi doğal ortamında incelenmiş, araştırma soruları çoklu bakış açısıyla ve döngüsel bir şekilde irdelenmiş, araştırma süreci ve veriler ayrıntılı bir şekilde betimlenmeye çalışılmıştır.
- ✓ Görüşme verilerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır.
- ✓ Araştırmanın tüm ham verileri gerektiğinde incelenebilmesi amacıyla saklanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, hafızlık öğretmenlerinin ve öğrencilerinin hafızlık eğitimi hakkındaki görüşleri araştırma problemlerine uygun olacak şekilde “hafızlık eğitimi olumlu etkileyen faktörler” ve “hafızlık eğitimi zorlaştıran faktörler” olmak üzere iki ayrı başlık altında sunulmuştur. Öğretici ve öğrenci görüşleri, ana temalar ve alt temalar halinde tablolaştırılmıştır. Ayrıca öğretici ve öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Hafızlık Eğitimi Olumlu Etkileyen Faktörler

Hafızlık eğitimi olumlu etkileyen faktörler; “öğreticiler”, “okul” ve “diğer faktörler” olmak üzere üç başlık altında sunulmuştur.

Öğreticiler

Öğreticilerin hafızlık eğitime olumlu etkileri ana tema ve alt temalar şeklinde düzenlenerek Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğreticilerin Hafızlık Eğitime Olumlu Etkileri

Ezber yapmakta zorlanan öğrenciye yardımcı olma	Öğrenciyle birlikte ezber yapma Sayfayı 5-10 kere yüzünden okutma Dışarı hava almaya gönderme Sesli ezber yaptırma Yapamayanı o an zorlamama Ek süre verme Sayfayı, ayetleri bölümlere ayırma Şifreleme, kodlama, benzetme yaptırma Kelimelerin anlamlarını söyleme
Öğrenci başarısını artırmaya çalışma	İşini başarıyla yapma Öğrencilerin öğrenmelerini önemseme Başarmaları için fedakârlık yapma, çaba gösterme Öğrenciyle ilgilenme, özen gösterme Derste etkinlik yaptırma

Öğrenciyle olumlu iletişim kurma	Konuşma, hal hatır sorma Arkadaş gibi davranma Göz teması kurma Güzel sözler söyleme Güleryüzlü davranma Şakalaşma Öğrenciye sevildiğini, değer verildiğini hissettirme Kendini sevdirmeme
Öğrenciye karşı olumsuz davranışlarda bulunmama	Bağırma, kızmama Olumsuz davranışları olan öğrencilere tepki vermeme Yasakçı davranmama Ayrımcılık yapmama
Öğrenciye hafızlığı sevdirmeye çalışma	Motive edici sözler söyleme Ödüllendirme Bırakmak isteyen öğrencileri ikna etmeye çalışma
Ezber veremeyen öğrenciye olumlu davranma	Teselli etme Birebir ilgilenme Sarılma Empati kurma
Meslektaşlarıyla olumlu ilişki kurma	Öğrencilerle ilgili olarak meslektaşlarıyla istişare etme Meslektaşlarının artı yönlerini görme ve almaya çalışma Farklılıklarını zenginlik olarak görme

Tablo 3 incelendiğinde öğreticilerin hafızlık eğitimine olumlu etkilerinin başında ezber yapmakta zorlanan öğrencilere yardımcı olmalarının geldiği görülmektedir. Öğreticilerle yapılan odak grup görüşmelerinden birinde bir öğretici: “*Bizim sistemimizde ezber yapmadan önce her ayeti 10 defa okuma kuralımız var. Bunun haricinde ayetleri bazen şifreliyoruz. Zor kelimeleri kodlama yapmaya çalışıyoruz. Somut bir şeye benzeterak ezberletmeye çalışıyoruz.*” (Ö1) sözleriyle ve aynı görüşmede bir başka öğretici: “*Zorlandıklarında günlük hayatla ilişkilendirme yapıyoruz. Ya da zorlandığı bir kelime varsa o kelimeyi bir kaç defa tekrar ettiriyoruz.*” (Ö1) sözleriyle ezber sürecinde öğrencilere nasıl yardımcı olduklarını anlatmışlardır. Bir başka öğretici ise: “*Birlikte yapıyorum ayeti onunla beraber. 2-3-4 kere ayetin uzun ya da kısa olmasına göre tekrar ediyoruz. Ayeti belirli bölümlere ayırıyorum. O bölümleri çiziyorum. Diyorum ki işte bu kadarını şimdi yap, istersen bu bölümleri bana tek tek dinlet. Sonra onları toplayıp birleştiriyoruz.*” (Ö3) sözleriyle öğrencilere nasıl yardımcı olmaya çalıştığını anlatmıştır.

Öğreticilerin hafızlık eğitimine yaptığı bir başka olumlu etki de öğrenci başarısını arttırmaktır. Öğreticiler süreç içinde öğrencilere motive edici sözler söylemekte ve bir takım etkinlikler düzenlemektedirler. Öğreticilerle yapılan odak grup görüşmelerden birinde bir öğretici: “*Güzel kızlarım, aferin size, süpersiniz diyince hoşlarına gidiyor, mutlu oluyorlar. İlk başlarda biraz resmi olmaya çalıştım. Ama resmi olunca daha kötü oluyor. Sen yaparsın, sen akıllısın, siz zekisiniz, siz seçilmiş kişilersiniz, herkese bu nasip olmaz, Mevlam size nasip etmiş, bize de sizi okutmayı nasip etmiş diyerek ortayı buluyoruz.*” (Ö2) sözleriyle öğrencileri nasıl motive etmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bir başka öğretici ise “*Top felan oynuyoruz çocuklarla dışarı çıkıp oynuyorum. Etkinlikler yapıyoruz. Bazen derslerini verirlerse şurada bir marketimiz var oraya gitmeyi çok seviyorlar. Arada bir oraya götürüyoruz mutlu oluyorlar.*” (Ö1) diyerek öğrencilerle ders dışında da görüşerek etkinlikler yaptığını ve hafızlığı sevmeleri için çaba gösterdiğini dile getirmiştir.

Öğreticilerin öğrenciyle olumlu iletişim kurmaları, öğrenciye karşı olumsuz davranışlarda bulunmamaları, öğrenciye hafızlığı sevdirmeye çalışmaları ve ezber veremeyen öğrenciye olumlu davranmaları hafızlık eğitimine yaptıkları olumlu etkilerdendir. Öğreticilerle yapılan odak grup görüşmelerden birinde bir öğretici: “*Çok güzel olmuş ama bir kez daha tekrar edersen çok daha güzel olacak diyorum. Çünkü bir öğrencim bana, ayetim*

olmadığı zaman bana olmamış demeyin. Öyle dediğinizde hiç çalışmam gelmiyor dedi” (Ö2) sözleriyle ezber yapamayan öğrenciye olumsuz davranışlarda bulunmadığını ifade etmiştir. Bir başka öğretici ise ders sürecinde öğrencileri zorlamadığını şu sözlerle dile getirmiştir: “Çocuk çok bunaldığı zaman çocuğa ortam mı değiştirmek lazım acaba. Ben bunu geçen bir öğrencimize yaptım. Zorlandığını gördüm. Kafayı oraya koyuyor, buraya koyuyor. Oku kızım diyorum okumuyor. Sen bir dışarı çık koş gel dedim. Camdan izleyeceğim seni dedim. Biraz gülüştük. Gitti koştu geldi.” (Ö3). Öğreticiler öğrencilerin hal ve hatırlarını sorarak onlarla ilgilenmeye çalışmaktadırlar. Odak grup görüşmelerinden birinde bir öğreticinin: “Bazen moralleri bozuk olunca omzuna dokunup kızım ne oldu ne derdin var diyorum. Öyle dokununca bile hoşuna gidiyor.” (Ö1) sözleri ve başka bir odak grup görüşmesinde başka bir öğreticinin: “Ben de üzgün olduklarında tek tek aralarında gezip bakıyorum. Bugün nasılsın, dersini yapabildin mi, ne var ne yok diye hepsine teker teker soruyorum. Üzgün olduklarında onlara sarılıyoruz. Sevgimizi hissettiriyoruz.” (Ö2) sözleri öğrencilerin öğrencilerle olumlu iletişime geçmeye çalıştıklarını gösterir niteliktedir.

Öğreticilerin hafızlık eğitimine yaptığı diğer bir olumlu etki de meslektaşlarıyla olumlu iletişim kurmaktır. Öğreticiler meslektaşlarıyla öğrencilerle ilgili istişare yapmakta ve onların farklı uygulamalarını öğrenmektedirler.

Okul

Okulun hafızlık eğitimine olumlu etkileri ana tema ve alt temalar şeklinde düzenlenerek Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Okulun Hafızlık Eğitimine Olumlu Etkileri

Hafızlık sisteminin öğrenciyi olumlu etkilemesi	Sistemi uygulayınca hafızlıkta zorlanmaması Sistemi uygulayınca görevlerini erkenden bitirebilmesi Sistemi uyguladığında evde rahat etmesi Sistemi uyguladıkça sakinleşmesi Sistemi uyguladıkça zihninin açılması
Fiziki imkanların öğrenciyi olumlu etkilemesi	Okul binasının güzel olması Yurdun güzel olması Sınıfların güzel olması Atölyelerin güzel olması Yemekhanenin güzel olması Mescidin güzel olması Sinemanın var olması Oyun oynama olanaklarının var olması Halı, basket ve voleybol sahalarının var olması
Akademik derslerin öğrenciyi olumlu etkilemesi	Akademik derslerin hafızlıkla birlikte olması Öğretmenlerin hafızlığı kolaylaştırması Öğretmenlerin hafızlığa olumlu bakması Öğretmenlerin az ödev vermesi
İdarenin öğrenciyi olumlu etkilemesi	Ödül vereceğini söylemesi Motive edici sözler söylemesi İlgili davranması Ezber yapmalarına yardım etmesi
Sosyal etkinliklerin öğrenciyi olumlu etkilemesi	Müze gitme Havuz gitme Pikniğe gitme Bisiklet sürme Yemek ödülü kazanma
Sınıf değişiminin öğrencileri olumlu etkilemesi	Her çocuğu tanıma fırsatı sağlaması Öğrenci hakkında istişare yapabilme fırsatı sağlaması

Tablo 4 incelendiğinde okulun bazı özelliklerinin hafızlık eğitimini olumlu etkilediği görülmektedir. Bunlardan bir tanesi hafızlık sisteminin öğrenciyi olumlu etkilemesidir.

Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerden birinde bir öğrenci: “Hafızlığa ilk başladığımızda Kur’an’la çok haşır neşir olmadığımızdan bir de Arapça kelimeleri anlamadığımız için ezber zor geliyordu. Ama şimdi ezber bize çok kolay geliyor. Bir ayeti bir kez okuyunca bile bazen ezberleyebiliyoruz.” (5Kİ) sözleriyle ve başka bir öğrenci: “Hocam ilk ezberlerken biraz zor oluyor ama sonra beyin alışınca zihin açılıyor.” (5KZ) sözleriyle sisteme alıştıklarında hafızlık yapmanın daha kolay olduğunu vurgulamışlardır. Odak grup görüşmesi yapılan öğrencilerden biri: “Yazın ilk geldiklerinde daha yaramazdılar, daha hiperaktiftiler. Ezber yaptıkça daha sakinleştiklerini görüyoruz.” (Ö2) diyerek sistemin uygulanmasıyla çocuklarda olumlu değişimlerin olduğunu ifade etmektedir.

Öğrenciyi olumlu etkileyen bir diğer faktör de fiziki imkanlardır. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerden birinde bir öğrenci: “Burası diğer okullardan daha güzel. Sineması var, langırtı var, havuzu var. İmkanları çok iyi” (5Eİ) sözleriyle fiziki imkanlarla ilgili memnuniyetini dile getirmiştir. Başka bir öğrenci: “Ben çok memnunum çünkü burada hiç sıkılmadan, dışarıda bisiklet sürerek hafızlık yapıyoruz. Sıkıldığımız zaman öğretmenlerimiz bize her türlü imkanı sunuyor. Mesela bir gün zeka atölyelerimizde vakit geçiriyoruz beş on dakika olsun kafamızı dağıtmak için.” (6Kİ) sözleriyle ve aynı gruptan başka bir öğrenci de “Hocam benim eski okulumda böyle imkanlar yoktu. Zeka atölyesi yoktu, robot atölyesi de yoktu.” (6Kİ) sözleriyle fiziki imkanlardan duydukları memnuniyeti vurgulamışlardır.

Öğrenciyi olumlu etkileyen bir diğer faktör de akademi derslerinin öğrenciyi olumlu etkilemesidir. Odak grup görüşmelerinden birinde bir öğrenci: “Arkadaşlarım hafızlığı zor zannediyorlar. Ben de zor değil diyorum. Çok güzel bir okul diyorum, akademi dersleri de çok güzel diyorum.” (5Kİ) sözleriyle ve başka bir öğrenci: “Okulumuz proje okulu ve bizi geleceğe götürüyor. Hem akademik başarımız hem de hafızlık başarımız daha yüksek oluyor.” (5KZ) sözleriyle akademi dersleri ile hafızlığın beraber olmasından duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrenciler akademi öğretmenlerinin hafızlığa olumlu baktıklarını ve süreç içinde öğrencilere az ödevler vererek yardımcı olduklarını dile getirmişlerdir.

İdarenin öğrencilerle ilgilenmesi ve onlarla motive edici şekilde konuşması da diğer bir olumlu faktör olarak görülmektedir. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerinden birinde öğrencilerden biri: “Hocam bizi müzeye götürüyorlar, ondan sonra güzel yemekler veriyorlar. Diyelim ki biz düşük sınıfiz ve zayıf bir dersimizi verdik o zaman sınıfımıza geliyorlar ve siz yaparsınız diyorlar ve bizi motive ediyorlar. (5KZ) diyerek idare tarafından nasıl desteklediklerini ifade etmektedir.

Müze gitme, havuza gitme, pikniğe gitme, bisiklet sürme gibi sosyal etkinliklerin öğrencileri olumlu etkilediği görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin her ay sınıf değiştirmesinin öğrencilere her öğrenciyi tanıma fırsatı verdiği ve öğrenci hakkında istişare yapabilmeye fırsatı sağladığı düşünülmektedir.

Diğer Faktörler

Diğer faktörlerin (aile, yurt ortamı, arkadaşlar ve çevre) hafızlık eğitimine olumlu etkileri ana tema ve alt temalar şeklinde düzenlenerek Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Diğer Faktörlerin Hafızlık Eğitimine Olumlu Etkileri

Ailenin öğrenciyeye olumlu etkisi	Hafızlığına destek olması
	Ezber yapmada yardımcı olması
	Ödül vermesi
Yurt ortamının öğrenciyeye olumlu etkisi	Teşvik edici sözler söylemesi
	Bellekçilerin ezber yapmada yardımcı olmaları
	Yurtta daha iyi ezber yapması
	Yurtta daha iyi takip edilmesi
	Yurtta daha planlı çalışması

Arkadaşların öğrenciye olumlu etkisi	Edepli ve terbiyeli davranmaları Samimi davranmaları Ezber yapmasına yardımcı olmaları
Çevrenin öğrenciye olumlu etkisi	Hafızlığa olumlu bakmaları Hafızlığını desteklemeleri Hediye almaları

Tablo 5 incelendiğinde ailenin, yurt ortamının, arkadaşların ve çevrenin öğrenciye olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerinde öğrencilerden biri: “*Bazen canım ders çalışmak istemiyor. Dersimi yapmak istemiyorum bazen çok bunalıyorum. Annem de biraz serbest bırakıyor. Yaparsın sen kızım beş dakikada yaparsın diyor. Annem öyle desteklediği için yapıyorum ben de.*” (5Kİ) sözleriyle, bir diğeri de “*Dersimi hazırlıyorum. Sayfaların tek tek anlamlarını meal meal hepsini tek tek yapıyorum anneme veriyorum.*” (6KZ) sözleriyle ailelerinin onlara nasıl yardımcı olduklarını ifade etmişlerdir.

Yurtta kalmanın bazı öğrencilerin hafızlığını olumlu etkilediği görülmektedir. Öğrencilerden biri bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “*Yurtta düzenli ders programı var. Kimse gelip gitmediği için orada daha rahat çalışabiliyorum.*” (5KZ). Öğreticilerle yapılan görüşmelerden birinde de bir öğretici: “*Yurtta kalan öğrencilerin başarı grafiğine baktığımızda başarı oranı daha fazla planlı ders çalışma imkanından dolayı*” (Ö3) diyerek yurtta kalmanın hafızlığı olumlu etkilediğini vurgulamıştır.

Öğrenciler buradaki arkadaşlarının edepli, terbiyeli ve samimi olduklarını, arkadaş ortamının hafızlık eğitimini olumlu etkilediğini düşünmektedirler. Ayrıca öğrencilerin çevrelerinin hafızlığa olumlu bakması ve öğrencileri desteklemesi de onları olumlu etkilemektedir.

Hafızlık Eğitimini Zorlaştıran Faktörler

Hafızlık eğitimini zorlaştıran faktörler; “öğrenciler”, “öğreticiler”, “aile”, “okul” ve “diğer faktörler” olmak üzere beş başlık altında sunulmuştur.

Öğrenciler

Öğrencilerin hafızlık eğitimini zorlaştıran etkileri ana tema ve alt temalar şeklinde düzenlenerek Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Hafızlık Eğitimini Zorlaştıran Etkileri

Hafızlıkta zorlanma	Hafızlık yapmak istememe Hafızlık derslerini sevmeme Hafızlığın anlamını kavrayamama Konsantre olamama Hafızlıktan dolayı stres yaşama Ezberlemek istediği halde yapamama Hafız olabileceğine inanmama Sorumluluklarını yerine getirmeme Zor olduğuna dair ön yargılara sahip olma Hazır bulunuşluk problemi yaşama Hazır olmadan ders vermek isteme Vaktini verimli kullanamama
Ezber vermeden önce olumsuz duygular yaşama	Heyecanlanma Stres yapma Kendini hiçbir zaman hazır hissetmeme
Ezber verememekten olumsuz etkilenme	Okulla ilgili olumsuz duygular hissetme Motivasyon düşüklüğü yaşama Üzülme

	Olumsuz davranışlar sergileme Kendini suçlama Öğreticiyi suçlama
Öğreticilerle olumlu ilişki kuramama	Öğreticileri birbiriyle kıyaslama Öğreticilerin öğretim yöntemlerine direnme Öğreticilerle inatlaşma Öğreticileri yönlendirmeye çalışma Öğreticileri dinlemeyip kendi bildiğini okuma
Akademik başarısı yüksek öğrencilerin hafızlıkta problem yaşaması	Şımarıklık yapma Zamanında derse gelmeme Plan programa uymama Kendine aşırı güvenme

Tablo 6 incelendiğinde, öğrencilerden kaynaklanan zorlukların başında hafızlıkta zorlanma gelmektedir. Öğrencilerin zorlanma sebeplerinden birinin konsantre olamama olduğunu bir öğretici: *“Aslında yapamadığı için, kapasitesi olmadığı için değil odaklanamadığı için yapamıyor. Yapamadığını görünce de motivasyonu düşüyor.”* (Ö2) sözleriyle ifade etmiştir. Aynı şekilde öğrencilerle yapılan görüşmelerden birinde öğrencilerden biri: *“Hocam her zaman odaklanamıyorum. Aklıma başka şeyler geliyor. O yüzden zorlanıyorum”* (5KZ) diyerek yaşadığı sıkıntıyı dile getirmiştir. Odak grup görüşmesi yapılan öğretmenlerden biri: *“Aile baskısıyla yapılan hafızlık sonuç vermiyor. Haftasonu evde ailesi çalıştırıyor. Geliyor üç ders veriyor. Sonra hafta ortasında enerjisi bitiyor.”* (Ö3) sözleriyle bazı öğrencilerin hafızlık yapmak istemediğini ve bunun süreçte sıkıntı oluşturduğunu belirtmiştir. Yine aynı odak grup görüşmesinde başka bir öğretici de *“Benim gözlemediğim çocuk isteksiz. Çocuk isteksiz olduğu zaman ona yaptırmak çok zor oluyor.”* (Ö3) sözleriyle aynı durumu vurgulamaktadır. Hafızlık eğitiminde sorumluluk bilincine sahip olmayan öğrenciler görevlerini yerine getirmekte zorlanmaktadır. Görüşme yapılan öğretmenlerden biri bu durumun ortaya çıkardığı sıkıntıyı: *“Ezber seviyesi aynı olmasına rağmen öğrencilerin sorumluluk bilinçleri aynı olmayınca sıkıntı çekiyoruz. Sorumluluk bilincine sahip olan öğrenci çok fazla şey demeden yapması gerekeni yapıyor. Diğeri ise sana daha çok ihtiyaç duyuyor.”* (Ö1) sözleriyle dile getirmiştir.

Hafızlık eğitiminde öğrenciden kaynaklanan zorluklardan bir diğeri ezber vermeden önce olumsuz duygular yaşamalarıdır. Öğrenciler ezber vermeden önce kendilerini hazır hissedemedikleri için stresli, heyecanlı olmakta ve ezber veremeyeceklerini düşünerek korkmaktadırlar. Bu durumu bir öğrenci: *“Kesin geçemeyeceğim diyorum, veremeyeceğim diye korkuyorum.”* (5EZ) sözleriyle, başka bir öğrenci: *“Sağlam yapamadığımı düşünüyorum. Bu da strese yol açıyor tabii.”* (5KZ) sözleriyle ifade etmektedir. Ayrıca başka bir öğrenci de: *“Ezber vermeden önce acaba veremez miyim, geçemez miyim diye kafama takarım.”* (6Kİ) sözleriyle ezber vermeden önce yaşadığı tedirginliği dile getirmektedir.

Hafızlık eğitiminde öğrenciden kaynaklanan zorluklardan bir diğeri ezber verememekten olumsuz etkilenmedir. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerinden birinde bir öğrenci: *“Bazen yapamayınca inşallah ölürüm falan diyorum.”* (6Kİ) sözleriyle bu durumu ifade etmiştir. Aynı şekilde aynı odak grup görüşmesinde diğer bir öğrenci *“Hocam dersime çok çalışmıştım sonra verdim ve iki sayfada iki yanlış çıktı. Hoca senin dersini almadım sen yeniden tekrar et dedi. Hocam o zaman gözlerim şişene kadar ağlamıştım.”* (6Kİ) sözleriyle ezber verememe durumunda yaşadığı büyük hayal kırıklığını belirtmiştir. Hatta öğrencilerden biri: *“Bazı ayetler çok zor geliyor ve yapamadığım zaman ayrılmak istiyorum okuldan.”* (6Kİ) sözleriyle ezber veremediğinde okulu bırakmak istediğini ifade etmiştir. Öğreticilerle yapılan odak grup görüşmelerden birinde bir öğretici: *“Tavır yapıyorlar. Sen nasıl bana dersin olmamış dersin tavrı. Sana bir şey söylemiyor gerçi ama yerine gidiyor ters ters bakıyor. Gel desem zamanında gelmiyor, sorduğumda cevap*

vermiyor.” (Ö2) diyerek ezber veremeyen öğrencinin psikolojisini ve takındığı tavrı ifade etmiştir.

Hafızlık eğitiminde öğrenciden kaynaklanan zorluklardan bir diğeri öğrencilerin öğretmenlerle olumlu ilişki kuramamalarıdır. Öğrenciler öğretmenleri birbirleriyle kıyaslamaktadırlar. Öğrencilerden biri: “Biz hafızlığımızı bir hocada yapmak istiyoruz. Mesela benim çok sevdiğim bir hoca var şu an umrede. İşte o hocayla çok iyi yapabiliyorum.” (6KZ) sözleriyle bu durumu dile getirmektedir. Öğreticilerde bu durumun farkındadırlar ve öğretmenlerden biri: “Şu hoca şu kadar yanlışla bırakıyor, şu hoca şu kadar yanlışla bırakıyor diye kıyaslıyorlar. Çocuklara tavırlarımız konusunda hepimiz birbirimizden farklı davranıyoruz. Bu sefer çocuklar bizi gözlemliyor ve kıyaslıyor. Sonra çocuk bu duruma göre yeni tavır geliştiriyor.” (Ö1) sözleriyle bu durumu dile getirmektedir. Ayrıca öğrencilerin öğretmenlerin öğretim yöntemlerine dindikleri, öğretmenlerle inatlaştıkları ve öğretmenleri yönlendirmeye çalıştıkları da görülmektedir.

Hafızlık eğitiminde öğrenciden kaynaklanan zorluklardan bir diğeri de akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin hafızlıkta problem yaşamasıdır. Öğreticiler bu öğrencilerin özgüvenlerinin yüksek olduğunu bu sebeple de plana uyma ve zamanında derse gelme gibi konularda sıkıntı yaşadıklarını ifade etmektedirler.

Öğreticiler

Öğreticilerin hafızlık eğitimini zorlaştırıcı etkileri ana tema ve alt temalar şeklinde düzenlenerek Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğreticilerin Hafızlık Eğitimini Zorlaştırıcı Etkileri

Öğrenciyle ilişkilerde problem yaşama	Etkili iletişim kuramama
	Öğrenciyle mesafesini ayarlayamama
	Öğrenciyi anlayamama, empati kuramama
	Öğrenciyi önemsememe
	Öğrenciye güvenmeme
	Ayrımcılık yapma
	Öğrencileri kıyaslama
	Aşırı kuralcı, baskıcı davranma
Öğrenme öğretme sürecini etkili yönetememe	Öğrenciyi tanımama
	Öğrenci problemlerine çözüm üretememe
	Pedagoji bilmeme, önemsememe
	Derste esnek davranmama
	Farklı yöntem teknikleri kullanmama
	Dersi eğlenceli hale getirememe
	Etkili sınıf yönetimi sağlayamama
	Zamanı etkili yönetememe
	Öğrenci merkezli eğitim anlayışını benimsememe
	Öğrencilerle bireysel olarak ilgilenmeme
Dersi sosyal hayatla ilişkilendirememe	
Dersini bitirenlerin başıboş kalması	
Öğrencilerin ezber sırası beklemek zorunda olması	
Öğrenci başarısını artıramama	Öğrenci motivasyonunu sağlayamama, düşürme
	Zorlanan öğrenciye yardımcı olamama
	Hafızlığın değerini hissettirememe
	Öğrenciye sorumluluk kazandıramama
Ezber alırken öğrenciyi olumsuz etkileme	Ezber alırken öğrenciyle yeteri kadar ilgilenmeme
	Öğrenci ezberde takılınca hiç beklemeden söyleme
Öğrenciyi etkili değerlendirememe	Ders geçirme konusunda objektif davranmama
	Ders geçirme konusunda belli bir standarda uymama

Tablo 7 incelendiğinde, hafızlık eğitiminde öğretmenlerden kaynaklanan zorlukların başında öğrencilerle ilişkilerde problem yaşamının geldiği görülmektedir. Öğreticilerle yapılan odak görüşmelerden birinde bir öğretici: “*Mesela stresi yönetemeyen arkadaşlar var. Sorun odaklılar, çözüm odaklı değil.*” (Ö3) şeklindeki sözleriyle bu duruma vurgu yapmıştır. Yine aynı odak grup görüşmesinde başka bir öğretici: “*Bugün asla sinirlenmeyeceğim diyorsun, kendimi tutacağım öğrencilere karşı yüzümü asla asmayacağım diyorsun. Ama bazen bu zor oluyor.*” (Ö3) sözleriyle bu durumu desteklemiştir. Diğer bir odak grup görüşmesinde bir öğretici: “*Benim disiplin konusunda biraz sıkıntım var hocam. Çocuğu tanımakta, psikolojisini bilmekte sıkıntı yaşıyorum. Çocuğa ders verirken, alırken nasıl davranmalıyız? Ders vermeyen ya da derste küsen çocuğa nasıl yaklaşmalıyız?*” (Ö2) şeklindeki sözleriyle öğrencilerle ilişkilerinde sorun yaşadığını belirtmiştir. Aynı odak grup görüşmesinde başka bir öğreticinin “*Çocuk hem seviyecek hem de sevildiği kişi tarafından korkutulacak. Çocukla çocuk olurum ben ama çocuğun benden biraz çekinmesi lazım. Ben kendi hafızlığında babam bu tarafta ders dinlerdi ben diğer tarafta hocadan dayak yedim. Ama yine de yaptım hafızlığı yani.*” (Ö2) sözleri de bazı öğretmenlerin öğrencilerle ilişki kurma konusunda nasıl yanlış bir felsefeye sahip olduklarını açıkça ortaya koyar niteliktedir. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerin birinde bir öğrenci: “*Hocam o gün sayfamı verememiştim. Hoca diyor ki öbür günler çok güzel yapıyordun ne oldu bu gün sana bak arkadaşın seni geçti sen niye yapmıyorsun diyor*” (6Kİ) sözleriyle arkadaşlarıyla kıyaslanmaktan duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir.

Hafızlık eğitiminde öğreticiden kaynaklanan zorlukların bir diğeri öğrenme öğretme sürecini etkili bir şekilde yönetmekte zorlanmalarıdır. Öğreticilerle yapılan odak görüşmelerden birinde bir öğretici: “*Biz sürekli yeni şeyler bulmak zorundayız ya da yeni etkinlikler yapmak zorundayız bu noktada biraz tıkanıp kalıyoruz.*” (Ö1) sözleriyle öğrenme öğretme sürecini düzenlemekte zorlandıklarını belirtmektedir. Yine aynı odak grup görüşmesinde başka bir öğreticinin: “*Geçen bir öğrencimiz dedi ki, akademi dersleri çok eğlenceli geçiyor ama sizin dersleriniz hiç eğlenceli değil. Dedim ki ne yapalım bir örnek ver yapalım. Düşünüyor kendisi de bir şey bulamıyor. Ne yapacağız şimdi top oynarken Kur'an-ı Kerim ezberletecek halimiz yok. Ya da şarkı söyleterek ezberletecek halimiz yok. Acaba çok mu abartıyoruz bu yeni eğitim sistemini.*” (Ö1) şeklindeki sözleri de bu öğreticinin öğrenci merkezli eğitim felsefesine ne kadar yabancı olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

Hafızlık eğitiminde öğreticiden kaynaklanan bir diğer zorluk öğrenci başarısını artıramama, motivasyonlarını sağlayamama durumudur. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmesinde bir öğrencinin: “*Ezber yaparken zorlanıyoruz. Hocalara bazen söylüyoruz kızıyorlar niye yapamıyorsun diye. Bazı hocalar çok kırıyor böyle.*” (5Kİ) sözleri, diğer bir odak grup görüşmesinde başka bir öğrencinin: “*Bir seferinde yarım sayfayı birkaç kez vermiştim yapamamıştım. Hoca bana dedi ki sen daha burayı ezberleyemiyorsan yirmi sayfayı nasıl ezberleyeceksin? Sen yapamazsın bence burayı bırak demişti*” (6KZ) sözleri ve yine aynı odak grup görüşmesinde başka bir öğrencinin: “*Hocalarımız genellikle yapmıyor diye düşünüyorlar ama hiç yapamıyor diye düşünmüyorlar. Hiç empati kurmuyorlar.*” (6KZ) sözleri öğretmenlerin öğrenci başarısını artırmakta ve onları motive etmekte yaşadıkları sıkıntıları ortaya koymaktadır.

Ezber alırken öğrenciyi olumsuz etkileme, öğrenciyi etkili değerlendirememeye de hafızlık eğitiminde öğreticiden kaynaklanan diğer zorluklardır.

Aile

Ailenin hafızlık eğitimini zorlaştırıcı etkileri ana tema ve alt temalar şeklinde düzenlenerek Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Ailenin Hafızlık Eğitimini Zorlaştırıcı Etkileri

Çocukla ilişkilerde problem yaşama	Derslerini, ödevlerini takip etmeme İlgisiz davranma Olumsuz davranışlar sergileme Motivasyonunu düşürücü sözler söyleme Başka çocuklarla kıyaslama Baskıcı davranma Yüksek beklentiye girme Duygusal davranma Günlük hayatını çocuğa uygun organize etmeme
Öğreticilerle ilişkilerde problem yaşama	Öğreticilerle yeteri kadar iletişim kuramama Öğreticileri yönetmeye çalışma Öğreticileri desteklememe Öğreticilerle ilgili sıkıntıları öğrencinin yanında konuşma Öğrencinin başarısızlığından öğreticiyi suçlama
Okulla ilişkilerde problem yaşama	Öğrencinin öğrenme sorumluluğunu okula yükleme Okula dair olumsuz yorumlar yapma Diğer ailelerle birlikte okula karşı örgütlenme Aşırı disiplinden ya da disiplinsizlikten şikayet etme
Hafızlığa, hafızlık projesine gereken önemi vermeme	Hafızlığı olmasa da olur gibi görme Hafızlıktan çok akademik başarıya önem verme Projeyi yeterince bilmeme Projeye inanmama, olumsuz bakma Projeye müdahale etmeye çalışma

Tablo 8 incelendiğinde hafızlık eğitiminde aileden kaynaklanan zorlukların başında ailelerin çocuklarla ilişkilerinde problem yaşamalarının geldiği görülmektedir. Bazı ailelerin çocuklara çok baskıcı davrandıkları, motivasyonlarını düşürücü sözler söyledikleri, yüksek beklentiye girdikleri görülmektedir. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerinden birinde bir öğrencinin: “*Hocam evde herkes çok büyük şeyler bekliyor benden*” (6KZ) sözleri, başka bir öğrencinin: “*Mesela babam bağıryor bana. Bir baba bağırsa böyle dersini geçemiyorsun diye insanın motivasyonu gerçekten de bozuluyor.*” (6KZ) sözleri, başka bir öğrencinin: “*Dersimi geçemedim diyorum üzgün bir şekilde anneme. Annem diyor ki sen nasıl hafız olacaksın? Sen bitiremeyeceksin. Sen yapamayacaksın.*” (6KZ) sözleri ailelerin çocuklar üzerinde oluşturduğu baskıyı ve yüksek beklentilerini ortaya koyar niteliktedir. Ayrıca ailelerin günlük hayatlarını çocuğa göre organize etmedikleri ve çocukların bu durumdan olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerinden birinde bir öğrencinin: “*Ben eve gidince ilk önce dinlenmemi yapıyorum. Sonra çalışmaya başlıyorum akşama kadar sürüyor. Annemler içeride dizi izliyorlar. Benim en sevdiğim diziler olunca ben de izlemek istiyorum. Ama ne zaman odadan çıksam babam hemen beni yakalıyor ve yeniden hapsoluyorum odaya. Bir de bazen annemler gezmeye giderken dersini bitirmediğin için gelemezsin diyorlar.*” (5Kİ) sözleri ve başka bir öğrencinin: “*Bize misafir geleceği zaman hemen yapmaya çalışıyorum dersimi. Bazen de yetişmiyor, misafirler çabuk geliyor. Misafirlerin yanında yapamıyorum dersimi. Misafirler de geç gidiyor benim de yatmam gerekiyor.*” (5Kİ) sözleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Hafızlık eğitiminde aileden kaynaklanan zorlukların bir diğeri ailelerin öğretmenlerle problem yaşamaları ve bir diğeri de ailelerin okulla ilişkilerinde problem yaşamalarıdır. Öğreticilerle yapılan odak grup görüşmelerinden birinde bir öğreticinin: “*Bazen veliler bizi yönetmeye çalışıyorlar. Buradaki işi onlar yürütmeye çalışıyorlar ona da çok izin vermemeye çalışıyoruz. İşler çok karışıyor bu sefer. Birbirlerini örgütleme durumuna da girebiliyor veliler.*” (Ö1) sözleri ve aynı odak grup görüşmesinde başka bir öğreticinin: “*Çocuk düşüşe geçtiği zaman aile benim çocuğum iyiydi ne oldu, benim çocuğum çok sıkılıyor ben sıkılmasını istemiyorum gibi sözler söylüyor. Bunun suçlusunu hoca olarak görüyor. Bazı aileler benim çocuğumu çok sıkıyorsunuz diyor, bazıları da bu okulda disiplin yok benim*

çocuğumu sıkılmıyorsunuz derslerini veremiyor diyor.” (Ö1) sözleri ve farklı bir odak grup görüşmesinde bir öğreticinin: “Eğer çocuk dersi veremediyse ve bu çoğaldıysa aile suçu hocaya atmayı düşünebiliyor. Hocalar arasında kıyaslama yapabiliyor. Okulda neler yapıldığını bilmeyen bilinçsiz veliler de var. Çocuğun ne yaptığını, hafızlığın ne olduğunu bilmeyen veli profili de var.” (Ö3) sözleri ailelerin okul ve öğretmenlerle yaşadıkları problemleri ilişkilere örnek olarak verilebilir.

Hafızlık eğitiminde aileden kaynaklanan zorlukların bir diğerinin de hafızlığa gereken önemi vermeme ve hafızlık projesine inanmama olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen bir odak grup görüşmesindeki bir öğretici: “Eskiden akademide başarılı olamayacaksa hiç olmazsa hafız olsun diyerek çocuklar hafız yapılırdı. Burada ailelerin %90’ı akademik başarı olsun hafızlık olmasa da olur diyor. %10’u akademinin yanında hafızlık da olsun diyor. Bu çocuklar bunu hissediyor. Bizim en çok sıkıntı çektiğimiz noktalardan birisi bu.” (Ö1) sözleriyle, aynı odak grup görüşmesinde farklı bir öğretici: “Aileler projemize inanmadıkları için bizi eleştiriyorlar. Bazı aileler bizim yaptığımızı, onların daha iyi bildiğini düşünüyor.” (Ö1) sözleriyle ve farklı bir odak grup görüşmesinde bir öğretici: “Bırakan çocuklarımız da oldu hafızlığı. Bunun en büyük sebepleri arasında ailelerde olsa da olur olmasa da olur mantığının bulunması yatıyor. O çocukları kazanamadık. Biz böyle durumlarda çaresiz kalabiliyoruz.” (Ö3) sözleriyle bu durumu vurgulamaktadırlar.

Okul

Okulun hafızlık eğitimini zorlaştırıcı etkileri ana tema ve alt temalar şeklinde düzenlenerek Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo . Okulun Hafızlık Eğitimini Zorlaştırıcı Etkileri

Sistemin zorlaştırıcı etkisi	Programın yoğun ve yorucu olması Akademik derslerden olumsuz etkilenme Öğretici değişimini istememe Seviye gruplarına ayrılmak istememe Başarısızlığının ilan edilmesini istememe Ders süresinin yetersiz olması
Fiziki ortamın zorlaştırıcı etkisi	Okulun fiziki ortamından olumsuz etkilenme Sınıfın fiziki ortamından olumsuz etkilenme
İdarenin zorlaştırıcı etkisi	İlgisiz davranma Anlayışlı olmama Sevgi göstermeme

Tablo 9 incelendiğinde hafızlık eğitiminde okuldan kaynaklanan zorlukların başında hafızlık sisteminin geldiği görülmektedir. Yapılan odak grup görüşmelerinde bir öğrenci: “Hocam buraya geldiğimizde zaten sabah erken kalkıyoruz geldiğimizde yorgunuz. Kur’an-ı Kerim dersinde daha çok yoruluyoruz. Ders verirken başımız dönüyor, uykumuz geliyor. Akademide zaten daha çok yoruluyoruz.” (5Eİ) sözleriyle programın çok yorucu ve yoğun olduğunu dile getirmiştir. Yapılan odak grup görüşmelerinde bir öğrenci: “Aslında hafızlıkta bir zorluk yok ama hocalar ayda bir değişiyor. O biraz zor oluyor. Herkesin tek hocayla devam etmesini isterdim” (5Kİ) sözleriyle öğretmenlerin ayda bir değişmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Bazı öğrenciler de hafta birincilerinin ve başarısız öğrencilerin ilan edilmesinden rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Bir öğrencinin: “Bizim sınıfımız emekleyenler sınıfı. Hocam biz bazen duvara tutunuyoruz, yürümeye çalışıyoruz o haftalar iyi gidebiliyoruz sonra yine düşüyoruz. Ama hocam diğer arkadaşlarımız yürüyor. Hatta bazen düz duvara tırmanıyorlar.” (6KZ) şeklindeki sözleri de seviye sınıflarının onu nasıl olumsuz etkilediğini açıkça gösterir niteliktedir.

Odak grup görüşmelerinde bir öğrencinin: “*Mesela şu akıllı tahta var ya çok dikkatimi dağıtıyor. Ayrıca sıralarda güzel ders yapılmıyor. Rahlede ders yapmak daha güzel oluyor.*” (6Eİ) sözleri, başka bir öğrencinin: “*Ben sıra istemiyorum hiç rahat değil.*” (6EZ) sözleri ve başka bir öğrencinin: “*İçecek falan satılsaydı kantinde. Hocam böyle olmaz ki, her şey zararlı diyorlar. Çikolata satılsın, çikolata mesela akli açıyor hocam*” (6Kİ) sözleri okulun ve sınıfın fiziki ortamından kaynaklanan zorluklara örnek olarak verilebilir.

Hafızlık eğitiminde idareden kaynaklanan bazı zorluklar da mevcuttur. Bir öğrencinin: “*Hocam müdürler sadece bir olay olduğunda bizi yanına çağırıp kızmasınlar. Hocam yanlarına çağırıp sen şöyle yapıyorsun, sen şöyle yapıyorsun, bak arkadaşlarına onlar şöyle yapıyorlar diye örnekler veriyorlar. Arkadaşın veriyor sen veremiyorsun, bilmem ne bilmem ne. Sadece bize destek çıksınlar Hem kızmasınlar hem de kıyaslamasınlar. Bence idarenin bize karşı sevgisi eksik.*” (6KZ) sözleri öğrencilerin idareden beklentilerini özetler şekildedir.

Diğer Faktörler

Diğer faktörlerin (arkadaşlar, yurt ortamı ve çevre) hafızlık eğitimini zorlaştıran etkileri ana tema ve alt temalar şeklinde düzenlenerek Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Diğer Faktörlerin Hafızlık Eğitimini Zorlaştıran Etkileri

Arkadaşların zorlaştıran etkisi	Derste çok ses yapma Öğrencinin motivasyonunu bozma Ezber yaparken rahatsız etme Yalan söyleme Kıskanma Yarış, rekabet ortamı oluşturma
Yurt ortamının zorlaştıran etkisi	Yurt ortamında ezber yapamaması Ezber yapmaya kimsenin yardım etmemesi Ödev olmasa bile belletmenlerin etütten çıkarmaması Etütte çok ses olması Televizyon izlemeye izin verilmemesi Ailesini sık sık görememesi, konuşmaması Yurtta bilgisayar olmaması Arkadaşlarının geç vakitlere kadar uyumaması, rahatsız etmesi
Çevrenin zorlaştıran etkisi	Proje okulu olmasının ilgi çekmesi, baskı oluşturmaması Şefahtçi olacağı düşünülen insanların baskı yapması Çevrenin hafızlığa olumsuz bakması Çevrenin yeni sistem hafızlık hakkında olumsuz yorumlar yapması Çevrenin onlardan çok şey beklemesi Çevrenin sokakta oyun oynamalarını ayıplaması Çevrenin pantolan tayt giymelerini ayıplaması Çevrenin televizyon seyretme ve telefonla uğraşmayı ayıplaması

Tablo 10 incelendiğinde hafızlık eğitimini zorlaştıran faktörlerden birinin arkadaşlar olduğu görülmektedir. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmelerinde bir öğrencinin: “*Hocam çok konuşuyorlar, ayakta geziyorlar bizim hoca da hiç bir şey demiyor.*” (5Eİ) sözleri, başka bir odak grup görüşmesinde başka bir öğrencinin: “*Ders dinlerken arkadan bazen konuşuyorlar, bir şeylerle oynuyorlar, bazen de kendi masalarına vuruyorlar. Rahatsız oluyorum.*” (6Eİ) sözleri öğrencilerin arkadaşlarının derste çok ses yapmalarından ve motivasyonlarını bozmalarından şikayetçi olduklarını göstermektedir. Öğrencilerin birbirlerine laf atma, dalga geçme, küfür etme, kıskandırma gibi bazı olumsuz davranışlarında buldukları da görülmektedir. Bir öğrencinin: “*Hocam derste laf atıyorlar, küfür ediyorlar.*” (5Eİ) sözleri, başka bir öğrencinin: “*Bazen arkadaşlarıma bir şey soruyorum, git hocana sor diyorlar. Bir de bazen kötü dalga geçmeler oluyor.*” (5Kİ) sözleri ve başka bir öğrencinin: “*Biz ders yapamıyoruz ağlıyoruz, onlar geliyor ve biz iyi ki de dersi bitirmişiz diyerek kıskandırmaya çalışıyorlar.*” (5Kİ) sözleri bu duruma örnek oluşturur niteliktedir. Bir

öğrencinin: “*Hocam mesela birisiyle yarış ediyoruz aynı yerdeyiz, ama birisi bizi geçtiği zaman çok üzülüyoruz.*” (6Kİ) sözleri yarış ve rekabet ortamının olumsuz etkilerini gösterir niteliktedir. Bazen de öğrencilerin ders çalışmama konusunda birbirlerini etkiledikleri görülmektedir. Bir öğrencinin: “*Arkadaşımızın üç sayfası falan kalınca sen yaparsın boş ver bilgisayara girelim diyoruz.*” (6Eİ) sözleri ve başka bir öğrencinin: “*Eşit kalalım yarın birlikte veririz diyoruz*” (5KZ) sözleri bu duruma örnek oluşturmaktadır.

Hafızlık eğitimini zorlaştıran diğer bir faktör yurt ortamıdır. Bir öğrencinin: “*Gürültü olduğundan yurttaki derslerimizi yapamıyoruz.*” (5EZ) sözleri, başka bir öğrencinin “*Yurttaki dersimize öğretmen yardım etmiyor oturuyor öyle. Kimse yardım etmediği için bazen okuyamıyorum bile*” (5Eİ) sözleri, başka bir öğrencinin: “*Kur’an dersi bitince akademileri yapmak istiyoruz ama izin vermiyorlar. Bu sefer akademiden geri kalıyoruz.*” (5Kİ) sözleri yaşanan bu problemleri özetler niteliktedir.

Hafızlık eğitimini zorlaştıran başka bir faktör de çevredir. Öğreticilerle yapılan bir odak grup görüşmesinde bir öğreticinin: “*Dış faktörler baskı yapıyor. Burasının bir proje okulu olması ve MEB kapsamında bir hafızlık eğitimi vermesi ilgi çekiyor. Bilen duyan insanlar merak ediyorlar. Dışarıdan çok farklı yorumlar gelebiliyor.*” (Ö2) şeklindeki sözleri okul ve öğreticilerin üzerinde oluşan baskıyı açıklamaktadır. Öğrencilerle yapılan bir odak grup görüşmesinde de öğrencilerden birinin: “*Çevredeki kişiler, komşular bizden çok şey bekliyorlar. Mesela şefaathçi olabileceğimiz kişilerin listesine girmek isteyen çok fazla kişi var ve bu yüzden bizim hafız olmamızı istiyorlar.*” (6KZ) sözleri ve yine aynı odak grup görüşmesinde başka bir öğrencinin: “*Hocam mesela sokakta oyun oynuyoruz. Biz daha çocuğuz oyun oynama ihtiyacı duyuyoruz. Ooo bir de hafız olacak oyun oynuyor diyorlar. Evde kadınlar gibi zikir çekelim istiyorlar. Televizyon izleyince, telefonla uğraşınca, pantolon ya da taytın üstüne tunik giyince hafızlar bunu yapmaz diyorlar.*” (6KZ) sözleri çevrenin öğrenciler üzerinde oluşturduğu baskılara örnek gösterilebilir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Hafız imam hatip okullarının amacı; imam hatip ortaokullarında okumakta olan öğrencilerin, yaş düzeylerine ve dönemlerinin ihtiyaçlarına uygun, okulla barışık bir biçimde hafızlık çalışmalarını yapmalarını sağlamak; bununla beraber akademik başarılarına yardımcı olmak ve öğrendikleri bilgiler için uygulama alanı sunmaktır. Proje, öğrencilerin, okuldaki eğitim ve öğretim faaliyetlerini aksatmadan hatta onlara yardımcı olup okul başarılarını arttırarak hafızlık eğitimi alabilecekleri ortamlar sunmayı amaçlamaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2015). Bu amaçla açılan hafız imam hatip okullarındaki hafızlık eğitimi hakkında hafızlık öğreticilerinin ve öğrencilerinin olumlu ve olumsuz bazı görüşleri bulunmaktadır.

Hafızlık öğreticileri ve öğrencilerinin görüşlerine göre; hafızlık eğitimini olumlu etkileyen faktörler; “öğreticiler”, “okul” ve “diğer faktörler” olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır.

Öğreticilerin hafızlık eğitimine olumlu etkilerinin başında ezber yapmakta zorlanan öğrencilere yardımcı olmaları gelmektedir. Öğreticiler, öğrenciyle birlikte ezber yapma, sayfayı bölümlere ayırma, şifreleme, kodlama, benzetme yaptırma gibi yollarla öğrencilerin ezberlerine yardım etmeye çalışmaktadırlar. Öğreticilerin hafızlık eğitimine bir diğer olumlu etkileri de öğrenci başarısını arttırmaktır. Öğreticiler öğrencilerin başarıları için fedakarlık yapmakta, çaba göstermekte ve derste bir takım etkinlikler düzenleyerek öğrencilerin başarılarını arttırmaya çalışmaktadırlar. Öğreticilerin öğrencilerle olumlu iletişim kurmaları, öğrenciye karşı olumsuz davranışlarda bulunmamaları, öğrenciye hafızlığı sevdirmeye çalışmaları ve ezber veremeyen öğrenciye olumlu davranışları da hafızlık eğitimine yaptıkları olumlu etkilerdendir. Çimen’in (2007) çalışmasına göre; %59.6 oranında hafızın,

hafızlık esnasında dayağa maruz kaldığı, tehdit, hakaret ve aşağılama eylemleriyle karşılaştığı düşünüldüğünde proje okullarındaki öğreticilerin bu olumlu tutumları oldukça değerlidir. Öğreticiler öğrencilerin hal ve hatırlarını sorarak, öğrenciye sevildiğini, değer verildiğini hissettirmeye çalışarak, motive edici sözler söyleyerek, gerektiğinde onları teselli ederek onlarla ilgilenmeye çalışmaktadırlar. Arslantaş (1998) öğrenme ortamında; öğretmenin sesinin, öğrencisine iyi niyetini, amacını, ilgisini, dostça tutumunu, inancını, güvenini yansıtması gerektiğini vurgulamaktadır. Öğreticilerin hafızlık eğitimine yaptığı diğer bir olumlu etki de meslektaşlarıyla olumlu iletişim kurmaktır. Öğreticiler meslektaşlarıyla öğrencilerle ilgili istişare yapmakta ve onların farklı uygulamalarını öğrenmeye çalışmaktadırlar. Eğitimde verimliliğin artırılmasının en önemli adımını aynı okulda çalışan öğretmenler arasında kurulan ve katılımcılığı teşvik eden ilişkilerin ve yardımlaşma etkinliklerinin artırılması oluşturmaktadır (Çepni ve Küçük, 2003). Öğretmenler arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi eğitimde başarının yakalanması için ortak kararların alınmasını ve sistemli bir şekilde uygulanıp değerlendirilmesini teşvik etmesi bakımından oldukça önemlidir (Küçük, Ayvacı ve Altıntaş, 2004).

Okulun bazı özelliklerinin hafızlık eğitimini olumlu etkilediği görülmektedir. Sistemi uygulayan öğrencilerin hafızlıkta zorlanmadığı, sistemi uyguladıkça sakinleştiği ve zihninin açıldığı ifade edilmektedir. Halbuki Ünsal'ın (2006) yapmış olduğu çalışma Kur'an kurslarında öğrencilerin pek çoğunda oldukça ciddi rahatsızlıklar bulunduğunu ve bunun neticesinde her dört öğrenciden üçünün zaman zaman hafızlığı bırakmayı düşündüğünü göstermektedir. Bu durumda proje hafızlık okullarının Kur'an kurslarına oranla öğrenciler üzerinde daha olumlu etkilere sahip olduğu düşünülebilir. Öğrenciyi olumlu etkileyen bir diğer özellik de fiziki imkanlardır. Okul binasının ve bina içindeki imkanların güzel olması öğrencileri olumlu yönde etkilemektedir. Nazıroğlu ve Vahapoğlu'nun (2015) yaptıkları çalışmada Kur'an kurslarının sosyal ve fiziksel imkânlar bakımından bir eğitim kurumu olmanın çok gerisinde kaldıkları ve bir eğitim ve gelişim mekânı olarak algılanmaktan uzak oldukları belirtilmektedir. Karacelil'in çalışmasında (2013) Kur'an kurslarının fiziki ortamlarının yetersizliğine, ısınma gibi en basit ihtiyaçlarının bile karşılanamıyor olmasına önemli bir sorun olarak dikkat çekilmektedir. Tüm bu araştırmaların sonuçları düşünüldüğünde bu proje okullarındaki fiziki imkanların iyiliğinin oldukça avantajlı bir durum olduğu görülmektedir. Öğrencilerin hafızlıkla birlikte akademik derslerin olmasından memnun oldukları görülmektedir. Öğrenciler akademi öğretmenlerinin hafızlığa olumlu baktıklarını ve hafızlıklarını kolaylaştırdıklarını düşünmektedirler. İdarenin öğrencilerle ilgilenmesi ve onlarla motive edici şekilde konuşması da öğrenciler üzerindeki diğer bir olumlu etkidir. Müzeye gitme, havuza gitme, pikniğe gitme, bisiklet sürme gibi sosyal etkinliklerin öğrencileri olumlu etkilediği görülmektedir. Her ne kadar literatürde hafız olmak için gezmek, eğlenmek gibi bazı şeyleri ertelemek, birkaç yıl nefsin bu gibi arzularına uymamak gerektiği belirtilse de (Bayraktar, 2008) ders dışı zamanlarda yapılan etkinliklere katılım sağlamanın öğrencilerin girişim yeteneklerini artırmak, görüşlerini özgürce ortaya koyabilecek beceriler elde etmelerine yardımcı olmak, topluluk bilinçlerini, sorumluluk duygularını ve liderlik yeteneklerini geliştirmek, ilgi ve yeteneklerini keşfetmelerine yardımcı olmak ve boş zamanlarını değerlendirme alışkanlığı kazandırmak bakımından oldukça önem taşıdığı düşünülmektedir (Karaküçük ve Yetim, 1999). Ayrıca öğreticilerin her ay sınıf değiştirmesinin öğreticilere her öğrenciyi tanıma fırsatı verdiği ve öğrenci hakkında istişare yapabileme fırsatı sağladığı düşünülmektedir.

Ailenin, yurt ortamının, arkadaşların ve çevrenin de öğrencilere olumlu etkileri bulunmaktadır. Aileler çocuklarının hafızlıklarına yardımcı olmakta, onlara teşvik edici sözler söylemektedirler. Yurtta kalmanın bazı öğrencilerin hafızlığını olumlu etkilediği görülmektedir. Öğrenciler yurtta daha planlı çalışma imkanına sahip olmakta, daha iyi takip

edilmekte ve daha iyi ezber yapmaktadırlar. Öğrencilerden bazıları bu okuldaki arkadaşlarının edepli, terbiyeli ve samimi olduklarını, arkadaş ortamının hafızlık eğitimini olumlu etkilediğini düşünmektedirler. Çocuğu eğitime, ahlaklı olmaya, akademik başarı kazanmaya yönlendiren akran grupları çocuğun üzerinde olumlu etki oluştururlar. Bunun tam tersine boş zaman aktivitelerine yönelen akran grupları da çocuğun okuldan uzaklaşmasına, okul ve sınıf içerisinde daha fazla olumsuz davranışlar göstermesine sebep olmaktadır (Erden, 2005). Ayrıca öğrencilerin sosyal çevrelerinin hafızlığa olumlu bakması ve öğrencileri desteklemesi de onları olumlu yönde etkilemektedir.

Hafızlık öğrencileri ve öğrencilerinin, hafızlık eğitimini zorlaştıran faktörlere ilişkin görüşleri; “öğrenciler”, “öğreticiler”, “aile”, “okul” ve “diğer faktörler” olmak üzere beş başlık altında toplanmaktadır.

Hafızlık eğitiminde öğrenciden kaynaklanan zorlukların başında hafızlıkta zorlanma gelmektedir. Hafızlıkta zorlanma sebebi olarak ilk göze çarpan nedenler hafızlık yapmak istememe, hafızlık derslerini sevmeme, hafızlığın anlamını kavrayamama olarak ortaya çıkmıştır. Ay’ın (2005) yapmış olduğu araştırmada da Kur’an kurslarına gelen öğrencilerin % 51’inin hafızlık yapıyor olmaktan memnun olmadıkları ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin konsantre olamama, ezberlemek istediği halde yapamama, sorumluluklarını yerine getirmeme, zor olduğuna dair ön yargılara sahip olma gibi sebepler yüzünden de hafızlıkta zorlandıkları görülmektedir. Cebeci ve Ünsal’ın (2006) yapmış oldukları çalışmada Kur’an kurslarında öğrencilerin canlarını sıkın konuların başında öğrencilerin başarısızlıkları, isteksizliklerinin ilk sırada geldiği ortaya konmuştur. Öğrenciler ezber vermeden önce kendilerini hazır hissedemedikleri için stresli ve heyecanlı olmakta ve ezber veremeyeceklerini düşünerek korkmaktadırlar. Bu durum onları olumsuz yönde etkilemektedir. Öğrenciler ezber verememekten de olumsuz etkilenmektedirler. Ezber veremediklerinde üzülmede, motivasyon düşüklüğü yaşamakta, okulla ilgili olumsuz duygular hissetmekte ve ezber verememekten dolayı kendilerini ya da öğrencileri suçlamaktadırlar. Bu durumun öğrencilerin fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde ciddi etkileri olabileceği ve bu konu üzerinde dikkatle durulması gerektiği düşünülmektedir. Zira Öztürk’ün (2007) yapmış olduğu araştırmada araştırma yaptığı Kur’an kursu öğrencilerinin orta derecede depresyon grubuna girdiği belirlenmiştir. Hafızlık eğitiminde öğrenciden kaynaklanan zorluklardan biri de öğrencilerin öğrencilerle olumlu ilişki kuramamalarıdır. Öğrenciler öğrencileri birbirleriyle kıyaslamakta, onların öğretim yöntemlerine direnmekte, onlarla inatlaşmakta ve onları yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Hafızlık eğitiminde öğrenciden kaynaklanan zorluklardan bir diğeri de akademik başarı yüksek olan öğrencilerin hafızlıkta problem yaşamasıdır. Öğreticiler bu öğrencilerin özgüvenlerinin yüksek olduğunu bu sebeple de plana uyma ve zamanında derse gelme konularında sıkıntı yaşadıklarını ifade etmektedirler.

Hafızlık eğitiminde öğrenciden kaynaklanan zorlukların başında öğrencilerle ilişkilerde problem yaşamak gelmektedir. Bazı öğrencilerin ayrımcılık yaptıkları, öğrencileri birbirleriyle kıyasladıkları görülmektedir. Öğrenciler öğrencilerin kendilerini anlamadıklarını, onlara güvenmediklerini, aşırı kuralcı ve baskıcı davrandıklarını düşünmektedirler. Koç’un (2005) yapmış olduğu araştırmada Kur’an kursundaki öğrencilerin öğrencilerde en beğenmedikleri unsurun öğrenciler arasında ayrımcılık yapmaları olduğu belirlenmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, öğrenciden alınacak yüksek verim, öğrencinin öğrencisine olan ilgisi ve motivasyonu sayesinde mümkün olacaktır. Eğer öğretici ile öğrenci arasında bu bağlar kurulamıyorsa, ne kadar iyi yöntemler uygulanırsa uygulansın başarılı olunması mümkün değildir (Fırat, 2007). Hafızlık eğitiminde öğrenciden kaynaklanan zorluklardan bir diğeri öğrencilerin öğrenme öğretme sürecini etkili bir şekilde yönetmekte zorlanmalarıdır. Öğreticilerden bazıları pedagoji bilmemekte ve pedagojinin önemli olduğunu düşünmemekte,

öğrenci merkezli anlayışı benimsememekte, farklı yöntem teknikleri kullanarak dersi eğlenceli hale getirememekte, etkili sınıf ve zaman yönetimi sağlayamamaktadırlar. Ay'ın (2005) yapmış olduğu çalışmada öğretmenlerin klasik yöntemle eğitimde ısrarcı oldukları ve yeni eğitim öğretim metotlarına başvurmadıkları belirlenmiştir. Ünsal'ın (2006) yapmış olduğu çalışma Kur'an kurslarındaki öğretmenlerin pedagojik formasyon eksikliğini, motivasyon, bilgi ve becerilerinin yeterli olmadığını ve meslekle ilgili destekleyici eğitime ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Çaylı'nın (2005) çalışmasında Kur'an kursu öğretmenlerinin yeterli bir pedagojik formasyon eğitimi almadıkları ve bu nedenle kendi tecrübeleri ile hareket ettikleri belirlenmiştir. Aköz (2011) yaptığı çalışmada Kur'an kursu öğrencilerinin gözüyle öğretmenlerin değerlendirmesini yapmış ve öğretmenlerin birçoğunun, öğrencilerinin yaş, kültür ve bilgi seviyelerine uygun ders işleme konusunda yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hafızlık eğitiminde öğreticiden kaynaklanan bir diğer zorluk öğrenci başarısını artıramama, motivasyonlarını sağlayamama, zorlanan öğrencilere yardımcı olamama ve onlara sorumluluk kazandırılmama durumudur. Ezber alırken öğrenciyi olumsuz etkileme, öğrenciyi etkili değerlendirememeye de hafızlık eğitiminde öğreticiden kaynaklanan diğer zorluklardır.

Hafızlık eğitiminde aileden kaynaklanan zorlukların başında ailelerin çocuklarla ilişkilerinde problem yaşamaları gelmektedir. Bazı ailelerin çocuklarına karşı ilgisiz davrandıkları, derslerini takip etmedikleri, bazı ailelerin de çocuklarına çok baskıcı davrandıkları, motivasyonlarını düşürücü sözler söyledikleri ve yüksek beklentiye girdikleri görülmektedir. Halbuki çocukluk döneminde başlayan bir eğitimde, o dönemin gerektirdiği, oyun, uyku, aile ortamı, sevgi gibi hiçbir ihtiyaç kısıtlanmamalı ve ertelenmemelidir. Ailenin öğretmenlerle işbirliği halinde çocuğu ödüllendirmesi motivasyon açısından önemlidir. Çocuğa karşı engelleyici ve yasaklayıcı bir rol üstlenilmemeli, müspet alışkanlıklarını, esas görevi olan dersini aksatmadan sürdürebilmesi ve planlayabilmesi konusunda ona yardımcı olunmalıdır (Akdemir, 2010). Ailelerin günlük hayatlarını çocuklara göre organize etmedikleri ve çocukların bu durumdan olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Hafızlık eğitiminde aileden kaynaklanan zorlukların bir diğeri ailelerin öğretmenlerle ve okulla ilişkilerinde problem yaşamalarıdır. Aileler okul ve öğretmenlerle gerekli iletişimi sağlamamakta, okul ve öğretmenlerden sürekli şikayet etmekte, çocuğun başarısızlığını öğretmenlere ve okula yüklemeye, ayrıca okulu ve öğretmenleri yönetmeye çalışmaktadırlar. Çaylı'nın (2005) çalışmasında da Kur'an kurslarında velilerin öğrencilerin durumuyla ilgili bilgi almak için kurs idaresi ile yeterince görüşmedikleri belirlenmiştir. Bazı aileler hafızlığa gereken önemi vermemekte ve hafızlık projesine inanmamakta bu durum da çocukları olumsuz etkilemektedir.

Hafızlık eğitiminde sistemden ve okuldan kaynaklanan zorlukların başında sistemin öğrenciyi olumsuz etkilemesi gelmektedir. Programın yoğun ve yorucu olması, akademi derslerinin öğrencilerin hafızlığını olumsuz etkilemesi, seviye gruplarına ayrılmak istememe, öğretici değişimini istememe, başarısızlığının ilan edilmesini istememe gibi durumlar buna örnek olarak verilebilir. Ünsal'ın (2006) yapmış olduğu çalışmada Kur'an kurslarında hafızlık eğitiminin yoğun ve yorucu olduğu, öğrencilerin yaş olarak değişik aktivitelere, dinlenmeye ve rahatlamaya çok ihtiyaçları olduğu ancak öğrencilerin bu tip faaliyetleri yapma şanslarının olmadığı belirlenmiştir. Okulun ve sınıfın fiziki ortamından kaynaklanan bazı zorluklar da öğrencileri olumsuz yönde etkilemektedir. İdarecilerin ilgisiz davranması, sevgi göstermemesi de öğrencileri olumsuz etkileyen unsurlar arasında görülmektedir.

Hafızlık eğitiminde olumsuzluk oluşturan diğer sebepler arkadaşlar, yurt ortamı ve çevre olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin derste çok ses yaparak, laf atma, dalga geçme, küfür etme, kışkırtma gibi bazı olumsuz davranışlarda bulunarak ve rekabet ortamı oluşturarak birbirlerini olumsuz etkiledikleri görülmektedir. Koç'un (2005) yapmış olduğu araştırmada

Kur'an kurslarında öğrencilerin en memnun olmadığı durum arkadaşlık ilişkileri olarak belirlenmiştir. Ay'ın (2005) yapmış olduğu çalışmada da öğrencilerin kursta bulunmak istememelerinin birincil sebebi olarak arkadaşlarının hatalı davranışları belirlenmiştir. Yurt ortamında çok ses olması, öğrencilerin birbirlerini rahatsız etmeleri, öğrencilerin ezberlerine yardımcı olunmaması, öğrencilerin aileleri ile istedikleri sıklıkta görüşmemeleri ve konuşamamaları da yurt ortamından kaynaklanan zorluklara örnek olarak verilebilir. Özyürek ve Demiray'ın (2010) yaptıkları çalışmada öğrenci yurtlarında kalan öğrencilerin durumluk ve sürekli kaygı puanlarının ailesinin yanında kalanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiş, aileden uzak kalmanın stresle başa çıkma konusunda sıkıntı meydana getirdiği ifade edilmiştir. Hafızlık eğitiminde olumsuzluk oluşturan başka bir unsur da çevrenin öğrencileri olumsuz etkilemesidir. Çevrenin hafızlığa olumsuz bakması, yeni sistem hafızlık hakkında olumsuz yorumlar yapması ve onlardan çok şey beklemesi bu olumsuzluklara örnek olarak verilebilir.

Araştırma sonunda geliştirilen bazı öneriler aşağıda listelenmiştir:

- ✓ Bu sistemle verilen hafızlık eğitimi kalite ve nitelikten ödün verilmeden yaygınlaştırılmalıdır.
- ✓ Sınıf ortamlarının öğrenci ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi sağlanmalıdır.
- ✓ Hafızlık eğitimi alan öğrencilerin farklı sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerden daha fazla faydalanmaları için fırsatlar oluşturulmalıdır.
- ✓ Bu okullara öğrenci seçim sürecinde yazılı ve sözlü sınavın yanı sıra psikolojik testler de uygulanmalıdır.
- ✓ Öğrencilerin okula başlamadan önce devam ettikleri hafızlığa hazırlık kursunda da seçim süreci devam ettirilmeli, hafızlık sürecinde sıkıntı yaşayacağı belirlenen öğrenciler farklı okullara yönlendirilmelidir.
- ✓ Öğrencilerin süreç içinde yaşadıkları isteksizlik, mutsuzluk, stres ve heyecan durumlarını kontrol altında tutmak ve ruhsal sağlıklarını korumak amacıyla kaliteli rehberlik hizmeti sunulmalıdır.
- ✓ Akademik başarısı yüksek öğrencilerle yaşanıldığı söylenen problemleri aşmak için ilgi ve ihtiyaçları tespit edilerek sisteme adaptasyonları sağlanmaya çalışılmalıdır.
- ✓ Mevcut öğreticilerin pedagojik formasyon açıkları giderilmeli ve bundan sonraki öğretici seçimlerinde pedagojik formasyon şartı aranmalıdır. Öğreticilere sağlanacak destek ihtiyaç odaklı ve sürekli hale getirilmelidir.
- ✓ Ayda bir yapılan öğretici değişimi konusu gerekli araştırmalar ve incelemeler yapılarak yeniden değerlendirilmelidir.
- ✓ Bu okullarda görev yapan öğreticilerin öğrencilere yardım amaçlı olarak kullandıkları öğrenciyle birlikte ezber yapma, sayfayı bölümlere ayırma, şifreleme, kodlama, benzetme yaptırma gibi yöntemler mevcut Kur'an kurslarında eğitim veren öğreticilerle de paylaşılmalıdır.
- ✓ Hafızlık sürecinde idare, öğretmen/öğretici, öğrenci görevleri ve velilerden beklentiler tanımlanmalı, öğrenciler okula başlamadan önce velilerle veli sözleşmesi imzalanmalıdır.
- ✓ Arkadaş ve akran grubundan kaynaklanan problemlerin çözümünde rehberlik servisinden destek sağlanmalıdır.
- ✓ Tüm proje hafızlık okulları için yurt imkanları artırılmalıdır. Yurt ortamı şartları öğrencilerin ders çalışmalarına daha uygun hale getirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, M. A. (2010). Kur'an ezberinde kalite ihtiyacı ve donanımlı hafızlık, *Usûl*, 13, 21-40.
- Aköz, F. (2011). *Kur'an kursu öğrencilerinin gözüyle öğretmenlerin iletişim davranışlarının din eğitimi açısından değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Arslantaş, Y. (1998). *Sınıf yönetiminde öğretmen iletişim becerilerine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Ay, M. E. (2005). *Problemleri ve beklentileriyle Türkiye'de Kur'an kursları*. Bursa: Düşünce Kitapevi.
- Bayraktar, M. F. (2008). *Hafızlık eğitiminin geleneksel yöntemleri ve Kur'an kursları*. 10. Kur'an Sempozyumu, Tokat.
- Bıçak, B. ve Nartgün, Z. (2009). *Özel Alan Yeterlikleri İle Buna Dayalı Bireysel ve Kurumsal Performans Değerlendirme Ölçütlerinin Belirlenmesi. Performans Yönetimi: Bireysel Performans Yönetimi Komisyonu II. Dönem Raporu*. Ankara: MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü.
- Bozkurt, N. (1997). *Hafız. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15, 74-78.
- Cebeci, S. ve Ünsal, B. (2006). Hafızlık eğitimi ve sorunları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11), 27-52.
- Cohen, L. ve Manion, L. (1997). *Research methods in education*. London: Routledge.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education* (6th Ed.). New York, NY: Routledge.
- Corbin, J. ve Straus, A. (2008). *Basics of qualitative research: Technique and procedure for developing grounded theory*. USA: Sage Publication.
- Çaylı, A. F. (2005). *Kur'an kursu öğrencilerine göre hafızlık eğitimi ve problemleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Çepni, S. ve Küçük, M. (2003). Eğitim araştırmalarının fen bilgisi öğretmenlerinin uygulamaları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi: Bir örnek olay çalışması. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 75-84.
- Çimen, A. E. (2007). Hafızlık müessesesi, ülkemizdeki hafızlık çalışmalarıyla ilgili bazı değerlendirmeler ve hafızlığın sağlamaştırılmasında bir metot denemesi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 18, 91-166.
- Dartma, B. (2013). Günümüzdeki hafızlık ile asr-ı saadetteki hafızlığın karşılaştırılması. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 179-192
- Diyanet İşleri Başkanlığı, (2010). *Hafızlık Eğitim Programı*, 1-71, Ankara.
- Education Review Office (2016). *Effective school evaluation: How to do and use internal evaluation for improvement*. Wellington: Education Review Office.
- Erden, M. (1998). *Eğitimde program değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erden, M. (2005). *Sınıf yönetimi*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Fırat, Y. (2007). Kur'an eğitimi ve hafızlık eğitimi üzerine bazı düşünceler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 549-568.
- Finch, H. ve Lewis, J. (2003). *Focus group*. (In *Qualitative Research Practice: A Guide For Social Science Students and Researchers*, Ed. Jane Ritchie & Jane Lewis), 170-198. London: Sage
- Girgin, G., Akamca, G. Ö., Ellez, A. M. ve Oğuz, E. (2010). Preschool teacher candidates' attitudes towards profession, self efficacy beliefs and professional self respects. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 1-11.
- Günaydın, M. (2009). Din kültürü ve ahlak öğretiminin ilköğretim ve liselerde zorunlu ders olmasına Prof. Dr. Hüseyin Atay'ın katkıları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(1), 287-304.

- Hanberger, A., Carlbaum, S., Hult, A., Lindgren, L., & Lundström, U. (2016). School evaluation in Sweden in a local perspective: A synthesis. *Education Inquiry*, 7(3), 349-371.
- Karacelil, S. (2013). Kur'an kursu öğretmenlerine göre Kur'an kurslarının eğitim problemleri: şırnak ili örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 274-295.
- Karaküçük S. ve Yetim A. (1999). Okul yöneticilerinin ders dışı etkinliklere yaklaşımları. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(3).
- Koç, A. (2005). *Kur'an kurslarında eğitim ve verimlilik*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Korkmaz, M. (2009). *Kur'an kursu öğretmenlerinin eğitim-öğretim yeterlikleri açısından kendilerini değerlendirmeleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Korkmaz, M. (2012). *Kur'an kurslarında din eğitimi*. Din Eğitimi El Kitabı, (Ed. Recai Doğan Remziye Ege), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kurtulan, I. (2007). *Özel Eğitim Öğretmenlerinin Mesleki Etik Değerler Açısından Kendilerini Değerlendirmeleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Küçük, M., Ayyacı, H. Ş. ve Altıntaş, A. (2004). *Zümre öğretmenler kurulu toplantı kararlarının eğitim ve öğretim uygulamaları üzerindeki yansımaları*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2nd ed.). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2015). *İmam Hatip Okulları Hafız Yetiştirme ve Ders Başarısını Destekleme Programı*, Konya.
- Nazıroğlu, B. ve Vahapoğlu, V. (2015). Halkın Kur'an kurslarına yönelik tutumları üzerine betimsel bir araştırma: Of bölgesi örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 103-140.
- Oktay, A. (1999). *Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Okumuşlar, M. ve Genç, F. (2012). *Din Eğitimi'nin bilimselleşmesi/neliği*. Din Eğitimi El Kitabı, (Ed. Recai Doğan-Remziye Ege), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2007). *Kur'an kursu öğrencilerinde depresyon düzeyi üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özyürek, A. ve Demiray, K. (2011). Yurtta ve ailesi yanında kalan ortaöğretim öğrencilerinin kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 247-256.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. USA: Sage.
- Ritchie, J., Lewis, J. ve Elam, G. (2003). *Designing and selecting sample*. (In *Qualitative Research Practice: A Guide For Social Science Students and Researchers*, Ed. Jane Ritchie & Jane Lewis), 77-108, London: Sage.
- Şakar, Z. (2014). *Kur'an'ın cem'inde ve devamında hafızlığın yeri ve rolü*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Tanel, R., Şengören, S. K. ve Tanel, Z. (2007). Fizik öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Ün. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(22), 1-9.
- Turgut, N. (2010). *Devlet ilköğretim okullarında görev yapan yönetici ve öğretmenlerin meslekî etik sorununa karşı meslek örgütlerinin yaklaşımı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Ünsal, B. (2006). *Günümüz Kur'an kurslarında hafızlık eğitimi ve problemleri (İstanbul örneği)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.